

LESZEK ĆWIKŁA

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Prawne aspekty funkcjonowania stowarzyszeń prowadzących działalność w dziedzinie turystyki na ziemiach polskich w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku

Abstract

Legal Aspects of Associations' Operation in the Field of Tourism on the Polish Territory in the Second Half of the 19th Century and at the Beginning of the 20th Century

The article analyses legal provisions of the partitioning powers' legislation remaining in effect on the Polish territory in the second half of the 19th century and at the beginning of the 20th century, which enabled the formation of tourist associations.

The following legal acts have been taken into consideration: in the Austrian Partition – the Civil Code of 1811 and the Act of 15 November 1867, in the Russian Partition – the ukase issued by Tsar Nicholas II on 4 March (17) 1906 – temporary regulations related to associations and unions, and in the Prussian Partition – the Constitution of 31 January 1850, the Act of 11 March 1850, the German Civil Code of 1896 and the Act of 19 April 1908.

Based on statutes, the functioning of two most important Polish tourist associations, namely, the Galician Tatra Society (since 1874 known as the Tatra Society) and the Polish Sightseeing Society have been discussed in the article. Moreover, the cooperation of several other local tourists' associations with a smaller number of members have been characterized.

Keywords: history of tourism in Poland, association law on Polish territory under partitions, the Tatra Society, the Polish Sightseeing Society

Słowa kluczowe: historia turystyki w Polsce, prawo stowarzyszeniowe na ziemiach polskich pod zaborami, Towarzystwo Tatrzańskie, Polskie Towarzystwo Krajoznawcze

1. Trudno mówić o turystyce na ziemiach polskich w okresie zaborów jako o szerszym zjawisku społecznym, gdyż tylko nieliczni żywili pasję poznania państwa, w którym żyli, lub odbywali podróże zagraniczne. Pasjonatami turystyki byli np. Stanisław Staszic

i Julian Ursyn Niemcewicz, z czasem znajdujący licznych naśladowców, jak chociażby Wincentego Pola, Ludwika Kondratowicza, znanego jako Władysław Syrokomla, Oskara Kolberga, Józefa Ignacego Kraszewskiego czy Tytusa Chałubińskiego¹. Rozwój turystyki był w znacznym stopniu utrudniony z powodu rozbiorów, ponadto represjonowane w związku z powstaniami narodowymi w XIX w. polskie ziemianstwo i mieszczaństwo nie osiągnęło takiej niezależności ekonomicznej, jaką uzyskały te warstwy społeczne w innych państwach, i nie mogło w należyty sposób uczestniczyć w ruchu turystycznym.

Mimo niesprzyjających okoliczności w drugiej połowie XIX w. krystalizował się nasz własny, polski kierunek wyjazdów rekreacyjnych. Mała podtatrzańska wieś Zakopane stała się wypoczynkową stolicą dla Polaków z trzech zaborów. W latach sześćdziesiątych XIX w. popularność Tatr bardzo wzrosła – w 1870 r. odwiedziło je prawdopodobnie około 100 osób, ale już w 1893 r. w samym tylko Zakopanem gościło 2878 letników turystów, a w 1902 r. aż 9700². Krystalizowała się również sieć uzdrowisk, którą tworzyły m.in. Aleksandrów, Krynica, Szczawnica, Truskawiec, Szkoło, Swoszowice, Krzeszowice, Busko, Solec, Nałęczów i Ciechocinek³.

Również w drugiej połowie XIX w. spontanicznie rozwijającą się turystykę zaczęto ujmować w ramy organizacyjne, wzorując się na działających już na zachodzie Europy społecznych strukturach w postaci touring clubów, automobile clubów czy klubów alpejskich. Zaczęły powstawać stowarzyszenia turystyczne. Stało się to możliwe przede wszystkim dzięki ustawodawstwu państw zaborczych, obowiązującym na ziemiach polskich.

2. W zaborze austriackim stowarzyszenia mogły uzyskać osobowość prawną na podstawie § 26 Kodeksu cywilnego (Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch), zwanego w języku polskim Powszechną księgą ustaw cywilnych, wprowadzonego patentem cesarskim z dnia 1 czerwca 1811 r. (obowiązywał od 1 stycznia 1812 r.). Zgodnie z tym przepisem osobowość prawną mogły uzyskać wszystkie stowarzyszenia „dozwolone”, czyli niezakazane przez ustawy ze względu na zagrożenie bezpieczeństwa lub konieczność utrzymania ładu publicznego i moralnego⁴.

W 1867 r. w dualistycznej monarchii austro-węgierskiej została uchwalona ogólnopaństwowa ustawa o prawie stowarzyszania się, która doprecyzowała ogólne normy kodeksowe (ustawa z dnia 15 listopada 1867 r., zwana również ustawą listopadową)⁵. Paragrafem 12 ustawa wprowadziła zasadę wolności zrzeszania się w stowarzyszeniach politycznych, gospodarczych, towarzyskich, zabawowych, sportowych, gimnastycznych, turystycznych itp. Możliwość zakładania stowarzyszeń w trybie zgłoszeniowym

¹ J. Gaj, *Zarys historii turystyki w Polsce*, Warszawa 2003, s. 23–25.

² Z. Kulczycki, *Zarys historii turystyki w Polsce*, wyd. 3, Warszawa 1977, s. 45–48.

³ M. i R. Łazarkowie, *Śladami historii turystyki. Od starożytności do współczesności*, Lublin 2005, s. 153.

⁴ *Powszechna księga ustaw cywilnych wraz z dodatkowymi ustawami, rozporządzeniami i rozstrzygnięciami Najwyższego Trybunału Sądowego*, oprac. J.W. Willaume, Lwów 1912, s. 23. W Wielkim Księstwie Krakowskim kodeks obowiązywał od 1855 r.

⁵ Dz.U. P. Austr. Nr 134. Zob. też *Zbiór ważniejszych ustaw i rozporządzeń administracyjnych (ogólnych i dzielnicowych) obowiązujących w Rzeczypospolitej Polskiej*, red. S. Czaptunowicz, T. Sikorski, Warszawa 1925, s. 121–125.

uzyskały wszystkie osoby fizyczne posiadające obywatelstwo austriackie. Założyciele stowarzyszenia byli obowiązani – w myśl § 4 ustawy – zgłosić taki zamiar i złożyć projekt statutu właściwym władzom. Wymagana była jawność statutu, tzn. należało umożliwić każdemu zapoznanie się z jego treścią i otrzymanie jego odpisu (§ 5). Statut powinien spełniać wymogi formalne zawarte w § 6⁶, być zgodny z obowiązującym prawem, w szczególności z ustawodawstwem odnośnie do bezpieczeństwa państwa. W przeciwnym razie władza „polityczna”, czyli administracyjna o właściwości ogólnej (namiestnik dla Galicji z siedzibą we Lwowie), odmawiała rejestracji statutu. Można było również rozwiązać stowarzyszenie, jeśli jego cele lub organizacja były „sprzeczne z ustawą, prawem lub niebezpieczne dla państwa”. Paragraf 9 zezwalał na prowadzenie działalności przez stowarzyszenie bez zatwierdzonego statutu, a jedynie na podstawie pisemnego zaświadczenia potwierdzającego jego założenie.

Ustawę z dnia 15 listopada 1867 r. uzupełniła ustawa zasadnicza z 21 grudnia 1867 r., potwierdzając obywatelom austriackim swobodę „zgromadzenia się i zawiązywania stowarzyszeń”⁷.

Wyżej omówione ustawodawstwo umożliwiło tworzenie organizacji o charakterze typowo turystycznym lub o charakterze sportowym, które w swoich programach zawierały elementy turystyki, takie jak piesze wędrówki czy narciarstwo. Działały one na podstawie statutów, zgodnie z ich treścią tworzyły wewnętrzne struktury, czasem filie, na których określenie używano takich nazw, jak: „oddział”, „sekcja”, „koło” lub „klub”. W przeważającej części nie były to stowarzyszenia zarejestrowane zgodnie z ustawą z 1867 r., co prawdopodobnie było spowodowane chęcią uniknięcia procedury rejestracyjnej.

Zgodnie z ustawodawstwem Rosji carskiej do roku 1905 na ziemiach polskich obowiązywały przepisy karne zakazujące tworzenia stowarzyszeń. Ustawodawstwo to było jednym z elementów zaostrożenia działań antypolskich po upadku powstania styczniowego (1863–1864). Jedynie w wyjątkowych przypadkach w ramach swobodnego uznania na założenie stowarzyszenia mógł się zgodzić monarcha, a w późniejszym okresie odpowiedni minister. W tym trybie zostały zatwierdzone nieliczne stowarzyszenia. Dnia 4 marca (17 marca wg kalendarza juliańskiego, który obowiązywał wówczas na terytorium państwa rosyjskiego) 1906 r. szczegóły działalności stowarzyszeń określił ukaz cara Mikołaja II – Tymczasowe przepisy o stowarzyszeniach i związkach⁸. Zgodnie z art. 1 ukazu stowarzyszeniem było „zrzeszenie kilku osób, które, nie mając na względzie osiągnięcia dla siebie zysków z prowadzenia jakiegokolwiek przedsiębiorstwa, obrały za przedmiot działalności wspólnej jakiś określony cel”. Mogły również

⁶ Statut, złożony w pięciu egzemplarzach, powinien zawierać: nazwę, cele stowarzyszenia, informacje o środkach i sposobie ich zbierania, sposobie utworzenia i odnowienia stowarzyszenia, siedzibie, prawach i obowiązkach członków stowarzyszenia, organach kierujących stowarzyszeniem, trybie podejmowania uchwał, sposobie załatwiania sporów, sposobie reprezentowania stowarzyszenia na zewnątrz oraz postanowienia na wypadek rozwiązania stowarzyszenia.

⁷ *Ustawa Zasadnicza Państwa z 21 grudnia 1867 r. o powszechnych prawach obywateli reprezentowanych w Radzie Rzeszy królestw i krajów*, <http://www.verfassungen.de/at/Oesterreich-Ungarn/index.htm>.

⁸ W. Makowski, *Prawo o stowarzyszeniach, związkach i zgromadzeniach publicznych*, Warszawa 1913, s. 3 i n.

powstawać związki stowarzyszeń przez połączenie dwóch lub więcej takich organizacji. Niedopuszczalne było zakładanie stowarzyszeń, których celem była działalność niezgodna z moralnością, z prawem, z założeniami politycznymi, lub takich, które groziły naruszeniem spokoju i bezpieczeństwa publicznego (art. 6). Prawa zrzeszania się byli pozbawieni niepełnoletni, uczniowie niższych i średnich szkół oraz urzędnicy wszelkich instytucji. W art. 2 został uregulowany tryb zakładania stowarzyszeń i związków bez uzyskania na to pozwolenia władz rządowych. Można było również tworzyć stowarzyszenia posiadające osobowość prawną oraz takie, które jej nie miały. Od stowarzyszeń posiadających osobowość prawną wymagano statutu, którego treść była jawna i który spełniał warunki przewidziane w art. 3 i 21. Warunkami tymi były: określenie nazwy, siedziby, celu i sposobu prowadzenia działalności stowarzyszenia, dane dotyczące założycieli, sposobu nabywania i utraty członkostwa, wysokości składek członkowskich, składu zarządu, jego kompetencji, czasu i sposobu zwołania oraz kompetencji Walnego Zgromadzenia ogólnego. Stowarzyszenia posiadające osobowość prawną podlegały wpisowi do rejestru. Wnioski do rejestracji statutu należało złożyć wraz z uchwalonym statutem do gubernialnego lub miejskiego urzędu ds. stowarzyszeń (art. 22). Informacja o uzyskaniu bądź nieuzyskaniu zgody na rejestrację – zgodnie z art. 25 – była zamieszczana w specjalnym dzienniku urzędowym. Rejestr był jawny. Nadzór nad stowarzyszeniami sprawował minister spraw wewnętrznych, który mógł zawiesić działalność stowarzyszenia lub je rozwiązać.

Z kolei stowarzyszenia bez osobowości prawnej powstawały na podstawie zawiadomienia, które – zgodnie z art. 17 – należało złożyć gubernatorowi lub naczelnikowi miasta. Stowarzyszenie mogło podjąć działalność, jeśli w ciągu dwóch tygodni nie została wydana decyzja jej zakazująca. Decyzję urzędu gubernialnego można było zaskarżyć do Senatu, który pełnił funkcję sądu administracyjnego.

Ukaz carski umożliwił zrzeszanie się, w tym również w organizacje turystyczne. Jednakże rozwój tego typu związków hamowały władze carskie, które korzystając z nadzoru, bardzo często krótko po wydaniu zgody na działalność stowarzyszenia zakazywały jego działalności⁹.

W zaborze pruskim ruch turystyczny był ograniczony ze względów politycznych. Prawo do zrzeszania się regulowała konstytucja pruska z 31 stycznia 1850 r.¹⁰ oraz ustawa z 11 marca 1850 r.¹¹ W myśl art. 30 konstytucji prawnie dopuszczalne były stowarzyszenia, których cele nie były sprzeczne z przepisami karnymi. Jednak działalność stowarzyszenia mogła być ograniczona ze względów politycznych. W myśl § 2 ustawy

⁹ Od 1906 do 1915 r. na terytorium Królestwa Polskiego, zwanego po 1874 r. Krajem Przywiślańskim, zarejestrowano 544 stowarzyszeń i 67 związków zawodowych, z których po opanowaniu sytuacji w 1907 r. i w latach następnych 55 zamknięto. Zob. S. Zaborniak, *Podstawy prawne polskich stowarzyszeń sportowych ze szczególnym uwzględnieniem Galicji na przełomie XIX/XX wieku* [w:] *Szkice z dziejów kultury fizycznej. Uwarunkowania historyczne, prawne i regionalne*, red. A. Nowakowski, S. Zaborniak, Rzeszów 2004, s. 38.

¹⁰ *Dokument konstytucyjny dla Państwa Pruskiego z dnia 31 stycznia 1850 r.* [w:] *Zbiór praw dla Państw Królestwa Pruskiego*, Berlin 1850, s. 25–48.

¹¹ *Ustawa, względem zapobieżenia niebezpiecznym dla prawnej wolności i porządku nadużyciom, co do prawa zgromadzenia i stowarzyszenia z dnia 11 marca 1850 r.* [w:] *Zbiór praw...*, s. 405–413.

statut stowarzyszenia w ciągu trzech dni od jego utworzenia powinien zostać przedstawiony do zatwierdzenia miejscowej władzy policyjnej. Wymóg ten dotyczył również spisu członków stowarzyszenia. Ponadto władza policyjna musiała być informowana o wszelkich zmianach w statucie oraz w składzie osobowym członków pod rygorem kary pieniężnej lub kary więzienia od ośmiu dni do sześciu tygodni, która mogła być nałożona na przełożonego stowarzyszenia (§ 13). Zgodnie z § 8 ustawy członkami stowarzyszeń politycznych nie mogły być kobiety oraz uczniowie uczęszczający do szkół lub uczący się rzemiosła.

Nowa ustawa, zezwalająca na zakładanie stowarzyszeń niegospodarczych, została uchwalona 19 kwietnia 1908 r.¹² Tego typu podmioty można było tworzyć w trybie zgłoszeniowym. Mogły one podjąć działalność po uzyskaniu wpisu do rejestru. Ustawa uzupełniała przepisy Kodeksu cywilnego Rzeszy Niemieckiej (*Bürgerliches Gesetzbuch*)¹³, uchwalonego w 1896 r., przewidującego w art. 21 wymóg uzyskania przez stowarzyszenie wpisu do rejestru prowadzonego przez właściwy miejscowo sąd. Zgodnie z art. 56 i 59 BGB stowarzyszenie mogło założyć minimum siedem osób. Zarząd stowarzyszenia był wybierany przez członków w drodze głosowania (art. 27). Do podstawowych obowiązków członków zarządu należało zgłoszenie wniosku do rejestru sądowego (art. 21) i reprezentowanie stowarzyszenia na zewnątrz. Warunkiem rejestracji było przedłożenie statutu, który musiał być uchwalony przez założycieli zgodnie z art. 25, 57 i 58 BGB i którego treść musiała być jawna. Jego niezbędnymi elementami były: informacje o celach, nazwie, siedzibie stowarzyszenia, stwierdzenie, iż zostanie ono wpisane do rejestru, wskazanie sposobu wstępowania i występowania ze stowarzyszenia, regulamin pracy zarządu (art. 26). Sąd stwierdzał zgodność treści statutu z powszechnie obowiązującym prawem i podejmował decyzję o rejestracji stowarzyszenia. Decyzję odmowną można było zaskarżyć na drodze postępowania administracyjnego lub wnieść odwołanie zgodnie z procedurą cywilną, co przewidywał art. 62 BGB. Decyzja o wpisie ogłaszana była w odpowiednim dzienniku urzędowym.

3. Początki zorganizowanej turystyki polskiej związane są z powstaniem w 1873 r. Galicyjskiego Towarzystwa Tatrzańskiego. W dniu 3 sierpnia tegoż roku odbyło się nieoficjalne spotkanie założycielskie, a 31 grudnia uchwalono projekt statutu opracowany przez Feliksa Pławickiego, kapitana armii austriackiej i posła na sejm galicyjski, przy współpracy profesora Gimnazjum św. Anny w Krakowie Eugeniusza Janoty. Następnie w dniu 19 marca 1874 r. statut został przedłożony do zatwierdzenia cesarsko-królewskiemu namiestnictwu we Lwowie¹⁴. Celem statutowym Towarzystwa było badanie Tatr, Piecin i Karpat, upowszechnianie wyników badań, zachęcanie do turystyki górskiej oraz

¹² *Vereinsgesetz*, „*Deutsches Reichsgesetzblatt*” 1908, Bd. 18, s. 151–157.

¹³ *Kodeks cywilny obowiązujący na ziemiach zachodnich Rzeczypospolitej Polskiej*, oprac. Z. Lisowski, Poznań 1933.

¹⁴ L. Świerż, *Sprawozdanie z czynności Towarzystwa Tatrzańskiego za czas od 3 sierpnia 1873 do 28 maja 1876*, „*Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego*” 1876, t. 1, s. 22. Statut ukazał się drukiem 13 grudnia 1873 r. i dlatego datę tę przyjmuje się za datę powstania Towarzystwa. Zob. T. Maczubski, *Z dziejów turystyki w Warszawie. Kalendarium. Lata 1873–2003*, Warszawa 2003, s. 15.

podejmowanie działań na rzecz ułatwiania pobytu turystów w górach. Ponadto wskazywano na konieczność ochrony zwierząt górskich („ochrona zwierząt halskich (alpejskich), mianowicie kozic i świstaków”), co wynikało z potrzeby przeciwdziałania kłusownictwu w Tatrach, wyniszczającemu ostatnie kozice i świstaki (§ 1).

W myśl przepisów statutu zarząd Towarzystwa miał być scentralizowany – nie przewidziano bowiem tworzenia miejscowych sekcji ani instytucji delegatów. Członkowie założyciele, czyli ci, którzy zadeklarowali wpłatę 100 guldenów, uzyskali prawo wyboru zarządu zwanego Wydziałem. Siedzibą Towarzystwa miał być Nowy Targ. Skład pierwszego Wydziału wybrano 10 maja 1874 r. Wówczas podjęto również uchwałę o potrzebie zmian w dopiero co zatwierdzonym statucie. Walne Zgromadzenie odbyło się 31 maja i uchwaliło nowy statut, przygotowany przez dra Bolesława Lutostańskiego, Władysława Markiewicza oraz Maksymiliana Nowickiego. Wprowadził on zasadnicze zmiany w strukturze Towarzystwa. Z nazwy Towarzystwa usunięto wyraz „Galicyjskie”, gdyż uważano, że ogranicza on w pewnym sensie zasięg jego działalności. Ponadto powiększono skład Wydziału, dopuszczono zwoływanie walnych zebrań na żądanie 25 członków, ograniczono prawa członków założycieli, przewidziano tworzenie oddziałów Towarzystwa w całym kraju, zaś siedziba organizacji miała być przeniesiona do Krakowa, co znalazło również odzwierciedlenie w nazwie: „Towarzystwo Tatrzańskie z siedzibą w Krakowie”. Nowy statut namiestnictwo zatwierdziło 8 października 1874 r., jednak nie ze wszystkimi proponowanymi zmianami¹⁵. Cele statutowe Towarzystwa zostały uzupełnione o wspieranie wszelkiego rodzaju „przemysłu górskiego” (§ 1). W nowym brzmieniu statutu uściślono, że Zgromadzenia Ogólne będą odbywały się w Krakowie jako siedzibie Towarzystwa, nadzwyczajne na wniosek 25 członków mógł zwołać wyłącznie prezes, a nie – jak proponowano – również wiceprezes (§ 9–12). Stosownie do potrzeby Towarzystwo mogło w różnych miejscowościach ustanawiać oddziały lub sekcje (§ 6). Nowy skład Wydziału, zgodnie z przepisami statutu, został wybrany 22 listopada 1874 r.

Kolejną zmianę statutu uchwalono na nadzwyczajnym Walnym Zgromadzeniu Towarzystwa 14 marca 1880 r. Namiestnictwo zatwierdziło statut rozporządzeniem z dnia 7 kwietnia 1880 r.¹⁶ Towarzystwo przyjęło nazwę „Towarzystwo Tatrzańskie” (§ 5). Cele statutowe zostały uzupełnione o ochronę roślin halskich (alpejskich): limb, cisów, szarot, różaneczników itp. (§ 1). Ogólne Zgromadzenie zostało zastąpione Walnym Zgromadzeniem (§ 9). Znacznie rozszerzono kompetencje Wydziału (§ 16).

W początkowym okresie istnienia Towarzystwa daje się zaobserwować dążenie części jego członków do większego zdecentralizowania zarządzania organizacją. Dwukrotnie, tj. w 1881 r. i w 1899 r., zgłaszano wnioski, by Walne Zgromadzenia mogły być zwoływane nie tylko w Krakowie, ale także w Zakopanem. Jednak w głosowaniu obydwa zostały odrzucone¹⁷. Do 1922 r. we władzach przeważało środowisko krakowskie,

¹⁵ Statut Towarzystwa Tatrzańskiego z siedzibą w Krakowie, Kraków 1877, s. 8.

¹⁶ Statut Towarzystwa Tatrzańskiego, Kraków 1880, s. 16.

¹⁷ L. Świerż, *Zarys działalności Towarzystwa Tatrzańskiego w pierwszym jego dziesięcioleciu (od roku 1874 do r. 1883)*, „Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego” 1885, t. 10, s. 106–107; J. Reychman, *Początki Towarzystwa Tatrzańskiego*, „Wierchy” 1948, nr 18, s. 37.

które wyłaniało Wydział. Również Walne Zgromadzenia odbywały się w Krakowie. Niewątpliwie doniosłą rolę odegrała wówczas instytucja tzw. delegatów. Byli oni reprezentantami Towarzystwa w różnych miejscowościach Galicji oraz w miastach w pozostałych zaborach: w Łodzi, w Poznaniu i w innych miejscowościach Poznańskiego, a także na Pomorzu, w Warszawie, Kielcach, Częstochowie, Piotrkowie, a nawet poza zaborami: w Wiedniu, Petersburgu, Odessie, Dreźnie, Wrocławiu i Gdańsku. Delegaci przyczynili się do popularyzacji działalności Towarzystwa, odegrali bardzo ważną rolę w krzewieniu zainteresowań turystycznych oraz pozyskiwali nowych członków¹⁸.

Mimo scentralizowanej struktury Towarzystwa, zaczęły powstawać jego oddziały. Do wybuchu I wojny światowej znajdowały się one: w Stanisławowie (1876)¹⁹, Kołomyi (1878)²⁰, we Lwowie (1883)²¹, w Szczawnicy (1893)²², Makowie Podhalańskim (1905)²³ oraz w Nowym Sączu (1907)²⁴.

W 1903 r. powstała Sekcja Turystyczna Towarzystwa Tatrzańskiego, zwana później taternicką. Działała ona na podstawie statutu uchwalonego w 1902 r., a zatwierdzonego przez Walne Zgromadzenie członków Towarzystwa Tatrzańskiego 27 kwietnia 1903 r. Grupowała ludzi, którzy jako członkowie Towarzystwa opłacili dodatkową składkę. Za cel postawiono sobie szerzenie zamięłowania do taternictwa oraz „ułatwianie zwiedzania Tatr”. Początkowo obok taterników do Sekcji należeli „turyści”, ale na przełomie 1906 i 1907 r. została ona przekształcona w zamknięty klub taternicki²⁵.

Piątego kwietnia 1907 r. w Zakopanem powołano Sekcję Narciarską Towarzystwa Tatrzańskiego. Była ona kontynuacją Zakopiańskiego Towarzystwa Łyżwistów, zwanego następnie Zakopiańskim Oddziałem Narciarzy²⁶. W 1911 r. przyjęła ona nazwę Sekcji Narciarskiej Towarzystwa Tatrzańskiego. W 1911 r. powołano sekcje: Ludoznawczą i Przyrodniczą, a w 1912 r. Sekcję Ochrony Tatr. W 1914 r. powstała Sekcja Przyjaciół Zakopanego.

¹⁸ W. Krygowski, *Zarys dziejów polskiej turystyki górskiej*, Warszawa 1973, s. 43.

¹⁹ Oddział przetrwał tylko 16 lat, czyli do 1892 r. Wówczas Wydział Towarzystwa postanowił go rozwiązać, a całość majątku przekazał Oddziałowi Czarnohorskiemu TT w Kołomyi. Oddział w Stanisławowie odrodził się dopiero w 1923 r.

²⁰ Oddział Czarnohorski w Kołomyi prowadził bardzo ożywioną działalność, uruchomił schroniska przejęte od Oddziału w Stanisławowie, zainicjował działalność naukową i wydawniczą oraz społeczno-kulturalną, urządzał wystawy etnograficzne.

²¹ Oddział we Lwowie został rozwiązany już w 1887 r. Powstał na nowo w 1921 r.

²² Pełna nazwa oddziału brzmiała: Oddział Pieniński w Szczawnicy. Zob. R. Remiszewski, *Polskie Towarzystwo Tatrzańskie Oddział Pieniński*, Szczawnica 2013.

²³ Był to Oddział Babiogórski Towarzystwa Tatrzańskiego w Żywcu, założony w Makowie Podhalańskim, w 1907 r. jego siedziba została przeniesiona do Żywca.

²⁴ Dnia 25 maja 1906 r. w Nowym Sączu powstała organizacja pod nazwą Wydział Turystyczny Beskid. Po roku zmieniła ona swą nazwę na Polskie Towarzystwo Tatrzańskie – Oddział „Beskid” w Nowym Sączu, co było związane ze zmianą jej statusu prawnego, bowiem przystąpiła ona do Towarzystwa Tatrzańskiego i stała się jego częścią, zachowując jednak pełną autonomię. W okresie do I wojny światowej starała się organizować turystykę górską: zorganizowała kilkanaście wycieczek górskich oraz umożliwiała członkom uprawianie sportów zimowych. Zob. R. Szyguła, *Działalność turystyczna i rekreacyjna organizacji kultury fizycznej w Nowym Sączu do II wojny światowej* [w:] *Szkice z dziejów turystyki w Polsce (1887–2007)*, red. S. Zaborniak, P. Król, Rzeszów 2008, s. 45–46.

²⁵ *Turystyka kwalifikowana*, red. Z. Mikołajczyk, Warszawa 1976, s. 167; W. Krygowski, *Zarys...*, s. 47–49.

²⁶ J. Merski, *Turystyka kwalifikowana*, Warszawa 2002, s. 87.

Ostatniej przed wybuchem I wojny światowej nowelizacji statutu dokonano podczas nadzwyczajnego Walnego Zgromadzenia w dniu 19 czerwca 1911 r. Pośród innych celów Towarzystwa wymieniono także „ochronę zabytków sztuki góralskiej”²⁷. Ponadto oddziały i sekcje Towarzystwa uzyskały możliwość reprezentacji na walnym zgromadzeniu, co znacznie wzmocniło ich pozycję.

W 1912 r. powołano Sekcję Ochrony Tatr. Jej statut został uchwalony przez Walne Zgromadzenie Towarzystwa 13 marca 1912 r.²⁸ Celem Sekcji była ochrona Tatr przed czynnikami zacierającymi pierwotny charakter krajobrazu tatrzańskiego, m.in. przed stawianiem budowli, urządzeń komunikacyjnych itp., opieka nad właściwymi okolicom górskim gatunkami roślin i zwierząt, przeciwdziałanie zaśmiecaniu gór i niewłaściwemu zachowywaniu się człowieka w stosunku do przyrody. Sekcja Ochrony Tatr, przekształcona w Sekcję Ochrony Gór, przedłożyła w 1912 r. Wydziałowi Towarzystwa Tatrzańskiego „Memoriał w sprawie ochrony Tatr”, w którym m.in. wskazano na konieczność ustanowienia na części terytorium rezerwatu, nierozbudowywania ścieżek spacerowych, schronisk, niedopuszczalność budowy „zakładów i urządzeń przemysłowych”²⁹.

W swej działalności członkowie Towarzystwa zajęli się zachęcaniem do zwiedzania Tatr oraz ułatwianiem dostępu do nich. W związku z tym zabiegali przez długie lata u władz o poprawę komunikacji z Krakowa do Zakopanego. Zabiegi okazały się skuteczne, ponieważ w 1886 r. namiestnik Galicji przyznał Zakopanemu status uzdrowiska³⁰. Z kolei Wydział Krajowy sejmu galicyjskiego podjął uchwałę o przeznaczeniu odpowiednich środków na dokonanie pierwszej inwestycji turystycznej, jaką było wybudowanie na początku XX w. szosy Zakopane–Morskie Oko. Ponadto Towarzystwo rozpoczęło prace nad budową schronisk oraz znakowaniem szlaków, a także zaczęło wydawać specjalne upoważnienia dla przewodników, chroniąc w ten sposób turystów przed niedoświadczonymi przewodnikami³¹. Poza turystyką Towarzystwo prowadziło działalność naukową, krajoznawczą, m.in. etnograficzną, oraz zajmowało się ochroną przyrody.

Na początku XX w. Towarzystwo czynnie zaangażowało się w głośny spór graniczny między Galicją a Węgrami o Morskie Oko. Pod koniec XIX w. Węgrzy zaczęli twierdzić, że jezioro jest położone na terytorium węgierskim. Wówczas m.in. Towarzystwo Tatrzańskie rozpoczęło zabiegi w sejmie galicyjskim oraz w parlamencie węgierskim, w którym po wielu interpelacjach poselskich podjęto decyzję o oddaniu sporu o Morskie Oko do rozstrzygnięcia międzynarodowemu sądowi polubownemu. Do sądu tego rząd austriacki wyznaczył dra Aleksandra Mniszek-Tchórznińskiego, prezydenta Sądu Apelacyjnego we Lwowie, a rząd węgierski Kolomana Lehoczkyego, prezydenta Sądu Królewskiego w Preszburgu (obecnie Bratysława). Obaj wybrali na superarbitra szwajcarskiego prawnika Jana Winklera. Ponadto pomocy miało udzielać po dwóch referentów i obrońcy. Obrońcą ze strony austriackiej (galicyjskiej) był wybitny historyk prawa, profesor Uniwersytetu we Lwowie Oswald Balzer. Sąd ukonstytuował się w kwietniu

²⁷ Statut Towarzystwa Tatrzańskiego, Kraków 1911, § 1 pkt 4.

²⁸ W. Krygowski, *Zarys...*, s. 75.

²⁹ *Ibidem*, s. 55.

³⁰ „Gazeta Zakopiańska” 1893, nr 1; Z. Kulczycki, *Zarys...*, s. 112.

³¹ W. Krygowski, *Zarys...*, s. 52–63, 80–82, 85–86.

1902 r. w Wiedniu, a 21 sierpnia 1902 r. w Grazu przystąpił do rozpatrywania sprawy. Przez pięć posiedzeń sądu, do 31 sierpnia, mowę obrończą wygłaszał prof. Balzer, wykazując prawa Galicji do spornego terytorium oraz obalając wszystkie tezy węgierskie³². Profesora Balzera wspomagało liczne grono działaczy Towarzystwa Tatrzańskiego. W dniach 1–8 września odbyła się wizja lokalna nad Morskim Okiem, następnie sąd podjął dalszą pracę w Grazu i wydał wyrok, w którym przyznał sporny obszar Galicji³³.

Dzięki osobom zaangażowanym w prace Towarzystwa zagadnienia z zakresu turystyki były poruszane na forum sejmu galicyjskiego. Przykładowo w 1878 r. poseł Feliks Pławicki wystąpił w sejmie z postulatem uchwalenia ustawy zakazującej tępienia pstrągów w rzekach górskich³⁴. Następnie w 1885 r. złożył interpelację w sprawie zalesiania nieużytków tatrzańskich³⁵.

4. W dniu 1 czerwca 1906 r. w Warszawie zostało utworzone Polskie Towarzystwo Krajoznawcze (dalej: PTK). Było to możliwe dzięki przemianom, do jakich doszło w Rosji pod wpływem rewolucji 1905 r. Wydane w ich rezultacie przez rząd carski prawo o stowarzyszeniach umożliwiło tworzenie nowych organizacji, pragnących realizować różne cele (wcześniej legalnie mogły funkcjonować jedynie organizacje o charakterze dobroczynnym, praktycznym lub wyłącznie sportowym, a dwukrotnie podejmowane próby utworzenia towarzystwa o charakterze krajoznawczym zakończyły się niepowodzeniem)³⁶.

Statut PTK (zwany wówczas ustawą) opracował Aleksander Janowski³⁷. Według § 1 i 2 statutu celem Towarzystwa było zbieranie wiadomości krajoznawczych i szeregienie ich wśród społeczeństwa oraz gromadzenie zbiorów naukowych dotyczących ziem polskich, organizowanie wycieczek, urządzenie wystaw krajoznawczych, odczytów i konferencji, roztaczanie opieki nad pamiątkami historycznymi i osobliwościami przyrody, utrzymywanie biblioteki, prowadzenie pracowni badań naukowych oraz wydawanie czasopisma. Ze względu na sytuację statut nie odzwierciedlał celów rzeczywistych, jakimi były patriotyczne cele wychowawcze i polityczne. Na czele Towarzystwa stał Zarząd z siedzibą w Warszawie. Podlegały mu oddziały prowincjonalne. W myśl § 5 statutu członkowie Towarzystwa dzielili się na czynnych, popierających, korespondentów i honorowych. Członkiem Towarzystwa można było zostać na podstawie poparcia większości członków Zarządu, przy czym kandydaturę zgłaszało dwóch członków Towarzystwa. Nowy członek zobowiązany był zapłacić wpisowe i opłacić składkę roczną. Członkiem popierającym zostawała osoba na podstawie decyzji Zarządu, jeśli wpłaciła na rzecz Towarzystwa jednorazowo kwotę 100 rubli³⁸. Członków

³² Zob. opracowanie mowy obrończej: O. Balzer, *O Morskie Oko*, Lwów 1906.

³³ L. Świerż, *Przyczynek do sporu granicznego między Galicją a Węgrami o Morskie Oko w Tatrach*, „Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego” 1885, t. 10, s. 83–91.

³⁴ „Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego” 1888, t. 15, s. 1–18.

³⁵ W. Krygowski, *Zarys...*, s. 73.

³⁶ K.J. Jędrzejczyk, *Polskie Towarzystwo Krajoznawcze (1906–1950). Zarys dziejów*, Włocławek 2006, s. 19–21.

³⁷ Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Wydział Kształcenia Nauczycieli, sygn. 178, k. 174–181.

³⁸ Kwota 100 rubli stanowiła wówczas znaczną sumę. W związku z tym członkami popierającymi mogły zostać osoby z górnych warstw społeczeństwa. Twórcom Towarzystwa zależało na takich członkach, ponieważ mogli oni w przyszłości okazać się przydatni w kontaktach z władzami carskimi.

korespondentów mianował Zarząd³⁹. Z kolei wyboru na członka honorowego dokonywało na wniosek Zarządu Zebranie Ogólne większością trzech czwartych głosów. Członkowie korespondenci i honorowi byli zwolnieni z płacenia składek. Osoba przedstawiała być członkiem stowarzyszenia na własne żądanie lub jeśli nie opłaciła składek w ciągu dwóch lat (§ 6–12 statutu).

Członkowie Towarzystwa mogli korzystać z biblioteki Towarzystwa i innych zbiorów, uczestniczyć w odczytach i konferencjach. Zarząd był zobowiązany ułatwiać członkom i ich rodzinom oraz gościom zwiedzanie kraju i gromadzenie materiałów naukowych przez umożliwianie nabycia ulgowych biletów kolejowych i na statki. Miał też podjąć działania na rzecz obniżania kosztów utrzymania podczas wycieczek (§ 17–19).

Organami Towarzystwa były Zebranie Ogólne i Zarząd. Zgodnie z § 21 statutu do kompetencji Zebrania Ogólnego należały: wybór Zarządu i Komisji Rewizyjnej, przyjęcie i zatwierdzenie sprawozdania, rozpatrywanie wniosków Zarządu i Komisji Rewizyjnej, wykreślanie członków Towarzystwa, likwidacja Towarzystwa, zatwierdzenie budżetu na rok następny oraz uchwalanie większością dwóch trzecich głosów zmian w statucie. Działalnością Towarzystwa – zgodnie z § 22 statutu – kierował Zarząd, składający się z sześciu osób wyłonionych przez Zebranie Ogólne. Na czele Zarządu stał przewodniczący, który miał dwóch zastępców. W skład Zarządu wchodził również przewodniczący poszczególnych sekcji. Do kompetencji Zarządu – jak stanowił § 23 statutu – należało przyjmowanie nowych członków, gospodarowanie majątkiem Towarzystwa, kierowanie jego sprawami, organizowanie wycieczek, odczytów, konferencji, pogadanek i wystaw, gromadzenie zbiorów nadesłanych przez członków lub otrzymanych w darze, zakładanie bibliotek, pracowni i czytelni, tworzenie sekcji zajmujących się specjalnymi zadaniami Towarzystwa, opracowanie sprawozdania i budżetu rocznego, organizowanie oddziałów prowincjonalnych, układanie harmonogramu prac Towarzystwa, mianowanie członków korespondentów i układanie dla nich instrukcji, wykonywanie uchwał Zebrania Ogólnego.

Zgodnie z § 24 statutu uchwały Zarządu zapadały większością głosów, a w przypadku ich równości decydował głos przewodniczącego. Dla prawomocności uchwał potrzebna była obecność ponad połowy członków Zarządu.

Jak stanowił § 25 statutu, Zebrania Ogólne mogły być miesięczne lub roczne – na nich wybierany miał być Zarząd Towarzystwa i Komisja Rewizyjna – oraz nadzwyczajne.

W celu kontroli rachunkowości Towarzystwa powołano Komisję Rewizyjną, w której skład wchodziło trzech członków wybranych przez Zebranie Ogólne spośród osób nienależących do Zarządu (§ 27).

Jeżeli chodzi o pozyskiwanie środków finansowych, niezbędnych do realizacji zapisanych w statucie działań, to zgodnie z § 12 i 13 powinno się ono odbywać przez pobieranie wpisowego i składek rocznych od członków. Poza tym źródłami dochodów miały być jednorazowe lub stałe ofiary, darowizny, zapisy, wpływy z urządzanych odczytów

³⁹ Dzięki członkom korespondentom działalność Towarzystwa ograniczona do terenu Królestwa mogła być rozszerzona poza jego granice. W rzeczywistości Towarzystwo mianowało swych członków korespondentów na ziemiach całej historycznej Polski.

i wykładów, odsetki od kapitału, wpływy z wydawnictw oraz dochody „nadzwyczajne” i z udostępniania zbiorów oraz urządzeń naukowych.

Podczas zebrania założycielskiego wybrano sześciuosobowy tymczasowy Zarząd oraz Komisję Rewizyjną. Dnia 9 listopada (27 października według kalendarza juliańskiego) 1906 r. statut PTK został zatwierdzony przez Warszawski Gubernialniany Urząd ds. Stowarzyszeń i PTK zostało wpisane do rejestru stowarzyszeń i związków guberni warszawskiej pod numerem 42⁴⁰. W dniu 3 grudnia odbyło się pierwsze zebranie po zatwierdzeniu statutu, wybrano wówczas Zarząd w składzie takim samym jak na zebraniu inauguracyjnym 1 czerwca 1906 r.⁴¹

Dla realizacji celów statutowych w ramach PTK utworzono kilka komisji: wycieczkową, fotograficzną, ochrony osobliwości przyrody, muzealną, bibliograficzną, etnograficzną i fizjograficzną⁴². Powołano również sekcje: Miłośników Gór, Miłośników Warszawy, Popularyzacji Wiedzy Krajoznawczej wśród Młodzieży (ostatnia przemianowana w 1908 r. z powodu „kłopotów” z władzami administracyjnymi na Komisję Popularyzacji Krajoznawstwa)⁴³. Z czasem zaczęto tworzyć oddziały w całym zaborze rosyjskim, a nawet poza nim. W końcu 1913 r. obok centrali w Warszawie istniało 25 oddziałów: błoński, chełmski, częstochowski, grajewski, jędrzejowski, kaliski, kielecki, koniński, kujawski (Włocławek), kutnowski, lubelski, łomżyński, łowicki, łódzki, miechowski, olkuski, ostrołęcki, ostrowiecki, piotrkowski, radomski, siedlecki, wieluński, Zagłębia (Sosnowiec), zawiercki, zawkrzyński (Mława)⁴⁴. W roku 1916 r. powstał oddział żbikowsko-pruszkowski z siedzibą w Żbikowie oraz oddziały w Czersku, Warcie i Łowiczu. W czasie wojny powstały oddziały: kurpiowski (w Nowogrodzie), łukowski, pustelnicki i zamojski⁴⁵. W 1918 r. zorganizowano oddziały w Tarcynie, Puławach i na nowo w Sandomierzu.

Według stanu na dzień 31 grudnia 1913 r. Towarzystwo liczyło 5832 członków, w tym czynnych było 5693, korespondentów – 110, popierających – 26, oraz 3 członków honorowych⁴⁶.

Realizując cele statutowe, Towarzystwo organizowało wiele wycieczek i odczytów. Od jego powstania do 1912 r. w wycieczkach wzięło udział ok. 25 tys. uczestników⁴⁷. Ponadto Towarzystwo prowadziło w Warszawie bibliotekę, muzeum oraz przezroczarnię, a także wydawało książki, broszury, mapy i zestawy pocztówek⁴⁸.

⁴⁰ *Ibidem*, k. 174. *Ustawa Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego*, b. m. i r. w., s. 1. W lipcu 1906 r. Warszawski Urząd Gubernialny odmówił rejestracji stowarzyszenia ze względów formalnych – chodziło o jego nazwę, tzn. nie zgadzano się na umieszczenie w nazwie przymiotnika „polskie”. W praktyce jego członkowie używali nazwy „Polskie Towarzystwo Krajoznawcze”. Zob. K.J. Jędrzejczyk, *Polskie...*, s. 23–24.

⁴¹ T. Maczubski, *Z dziejów...*, s. 17.

⁴² *Ibidem*, s. 17–21.

⁴³ *Ibidem*, s. 20–21; W. Skowron, *Mimo wojny – PTK w latach 1914–1918* [w:] *Studia i materiały z dziejów krajoznawstwa polskiego*, wybór materiałów oraz układ tomu W. Skowron, J. Umiński, Warszawa 2006, s. 26.

⁴⁴ W. Skowron, *Mimo wojny...*, s. 13.

⁴⁵ *Ibidem*, s. 46.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 14.

⁴⁷ R. Wroczyński, *Powszechne dzieje wychowania fizycznego i sportu*, wyd. 2, Wrocław 2003, s. 257.

⁴⁸ W. Skowron, *Mimo wojny...*, s. 28–38.

5. W omawianym okresie powstały i funkcjonowały inne stowarzyszenia turystyczne o zasięgu lokalnym i mniejszej liczbie członków. Ze względu na ograniczenia objętościowe opracowania wypada wymienić tylko niektóre z nich.

Dnia 9 grudnia 1906 r. z inicjatywy Mieczysława Orłowicza założono we Lwowie Klub Turystyczny, późniejszy Akademicki Klub Turystyczny. Walne Zgromadzenie Klubu odbyło się 29 kwietnia 1906 r. W myśl przepisów statutu głównym jego celem miało być organizowanie wycieczek krajowych i zagranicznych. Miał on również prowadzić działalność krajoznawczą i popularyzatorską⁴⁹. Jak czytamy w sprawozdaniu klubu za 1910 r., jego celem było „popularyzowanie turystyki górskiej wśród młodzieży akademickiej przede wszystkim, organizacja zbiorowych wycieczek w Karpaty i Tatry, ułatwianie wycieczek zagranicznych”⁵⁰. Rzeczywiście udało się zorganizować kilkanaście wycieczek w góry (m.in. w Alpy) oraz wycieczki zagraniczne na Węgry, do Niemiec, Włoch, Szwajcarii, krajów skandynawskich, Francji, Belgii, Anglii i innych⁵¹. Jak podaje M. Orłowicz, w sumie w latach 1906–1910 Klub zorganizował 279 wycieczek zbiorowych⁵².

Dnia 26 stycznia 1907 r. powstało we Lwowie Karpackie Towarzystwo Narciarzy, które zajęło się propagowaniem turystyki narciarskiej. Jego bazą stały się założone w grudniu 1906 r. Lwowski Klub Narciarzy oraz Koło Zwolenników Sportów Zimowych. 25 kwietnia 1907 r. założono Zakopiański Oddział Narciarzy. Karpackie Towarzystwo Narciarzy blisko współpracowało z Sekcją Turystyczną T.T. W roku 1910 Sekcja Krakowska tego Towarzystwa przekształciła się w Tatrzańskie Towarzystwo Narciarzy⁵³.

Warto też wspomnieć, że w 1909 r. zostało zorganizowane Tatrzańskie Ochotnicze Pogotowie Ratunkowe (TOPR). Jego celem było niesienie pomocy turystom, narciarzom i taternikom w sytuacjach bezpośrednio zagrażających ich życiu i zdrowiu. Powstanie TOPR było związane z rozwojem turystyki górskiej, a co za tym idzie ze wzrostem liczby nieszczęśliwych wypadków. Twórcami Pogotowia byli działacze Towarzystwa Tatrzańskiego, m.in. generał, taternik i żeglarz Mariusz Zaruski, pisarz Mieczysław Karłowicz oraz kompozytor, taternik i przewodnik tatrzański Klemens Bachleda⁵⁴. Statut TOPR został zatwierdzony przez namiestnictwo 29 października 1909 r. Zgodnie z § 2 statutu celem stowarzyszenia było „poszukiwanie zaginionych turystów i niesienie pierwszej pomocy w nieszczęśliwych wypadkach na obszarze Tatr”⁵⁵. W statucie przewidziano cztery kategorie członków. Właściwi ratownicy byli członkami czynnymi i stanowili tzw. Ochotniczą Straż Ratunkową, trzy pozostałe kategorie tworzyli członkowie wspierający Pogotowie finansowo. Dzielili się oni na członków założycieli, dożywotnich i zwyczajnych, w zależności od wysokości wpłacanych składek. Członkowie czynni musieli mieć wysokie kwalifikacje taternicze. Składali przysięgę

⁴⁹ K. Zuchora, *Działalność pierwszych organizacji turystyczno-krajoznawczych i ich funkcje wychowawcze*, „Kultura Fizyczna” 1965, nr 5, s. 276.

⁵⁰ Cyt. za: W. Krygowski, *Zarys...*, s. 91.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² M. Orłowicz, *Polskie towarzystwa turystyczne i krajoznawcze*, „Orli Lot” 1921, nr 3, s. 44.

⁵³ *Turystyka kwalifikowana...*, s. 116.

⁵⁴ *Ibidem*, s. 213; 50 [pięćdziesiąt] lat ratownictwa górskiego, Zakopane 1959, s. 11–13.

⁵⁵ *Ibidem*, s. 14.

na ręce naczelnika Straży. Zobowiązywali się oni „stawić się bez względu na porę roku, dnia i stan pogody w miejscu i czasie oznaczonym przez Naczelnika (lub jego zastępcę), bezwzględnie wykonywać jego rozkazy, względnie zastępcy lub kierowników oddziałów, w zakresie akcji ratunkowej”⁵⁶ (§ 9 lit. c). Na czele Straży stał naczelnik, a na czele TOPR-u jego przewodniczący, który miał swego zastępcę⁵⁷.

Aktem prawa wewnętrznego był regulamin Straży, opracowany przez jej pierwszego naczelnika Mariusza Zaruskiego. Szczegółowo opisano w nim obowiązki członków i zasady wszystkich czynności ratunkowych. Regulamin był przeniknięty duchem wojskowości, przewidziano w nim nawet komendy na wzór wojskowy⁵⁸.

TOPR działało wyłącznie społecznie, tzn. uczestnicy nie pobierali wynagrodzenia. Koncentrowano się głównie na wydostawaniu rannych z trudno dostępnych miejsc, poszukiwaniu zaginionych oraz patrolowaniu szlaków.

6. W XIX w. w Europie zaczęły powstawać stowarzyszenia prowadzące działalność w dziedzinie turystyki, dzięki czemu mogła się ona rozwijać w zorganizowanych formach. Tego typu stowarzyszenia zaczęły pojawiać się również na ziemiach polskich. Spośród trzech zaborów najlepsze warunki do rozwijania turystyki w formach instytucjonalnych istniały od końca lat sześćdziesiątych XIX w. w zaborze austriackim. Działo się tak dzięki stosunkowo szerokiemu zakresowi swobód społeczno-politycznych, jakie mieli tam Polacy. Najgorsza była sytuacja na tzw. ziemiach zabranych, czyli w województwach północno-wschodnich, włączonych do Cesarstwa Rosyjskiego, gdyż tam turystyka w zasadzie się nie rozwijała.

W zaborze austriackim najkorzystniejsze były również regulacje prawne, co umożliwiało swobodne zrzeszanie się Polaków w organizacje turystyczne w formie stowarzyszeń. Ruch turystyczny zapoczątkowały zakładane towarzystwa sportowe, uwzględniające w swoich programach działalność turystyczną. Pierwszymi stowarzyszeniami turystycznymi na ziemiach polskich, które dążyły m.in. do popularyzacji na szerszą skalę turystyki wśród społeczeństwa, były Towarzystwo Tatrzańskie oraz PTK. Podejmowane działania nie zawsze odnosiły jednak pożądanego skutku. Aż do wybuchu I wojny światowej turystyka nie straciła swojego dotychczasowego elitarnego charakteru.

Zasadna wydaje się konkluzja, że państwa zaborcze nie były zainteresowane rozwojem turystyki i w związku z tym nie udzielały wsparcia społecznym strukturom organizacyjnym. Organy państwowe ingerowały co najwyżej w przypadku powoływania stowarzyszeń przez zainteresowanych turystów. Ingerencja ograniczała się do ewentualnej decyzji co do zgody na działalność stowarzyszenia i do zatwierdzenia jego statutu.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ *Ibidem*, s. 14.

⁵⁸ W. Krygowski, *Dzieje Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego*, Warszawa-Kraków 1988, s. 47.